

Perspective psihologice asupra închisorii eficiente. De la retribuție la reabilitare în mediul corecțional

Psychological perspectives on effective prison. From retribution to rehabilitation in correctional settings

Andreea-Luciana URZICĂ¹, Andreea-Mădălina AIFTINCĂI²

Rezumat: Prezentul articol are drept scop trecerea în revistă a unor aspecte cheie care vizează înțelegerea necesității închisorilor eficiente. Se pornește de la premisa conform căreia dezideratul de a avea închisori eficiente se transpune în plan concret în îndeplinirea optimă, simultană a funcțiilor pentru care acest cadru (carceral) este creat – ispășirea pedepsei pentru o faptă penală, reducerea recidivei infracționale, păstrarea demnității umane și recuperarea prejudiciilor/repararea nedreptăților. În explicarea problematicii vizate amintim că, modalitățile de intervenție propuse au fost definite în funcție de felul în care societățile înțelegeau sursele comportamentelor infracționale. De asemenea, aducem în prim plan o serie de factori specifici care facilitează sau împiedică adaptarea psihologică la viața carcerală. În plus, descriem succint unele intervenții al căror principal scop este reducerea recidivei infracționale. Nu în ultimul rând, discutăm despre rolul psihologului în configurarea unor închisori eficiente.

Cuvinte-cheie: închisoarea eficientă, reducerea recidivei infracționale, reabilitare, intervenții psihologice, mediu corecțional.

Abstract: This article aims to provide an overview regarding some key aspects addressing the understanding of the necessity for effective prisons. It starts from the premise that the goal to have efficient prisons concretely translates into an optimal, simultaneous achievement of the functions for which this (prison) framework is created – deliver of punishment, reducing criminal recidivism, preserving human dignity and restorative justice/repairing injustice. In explaining the issues addressed, it is worth mentioning that the proposed intervention has been defined according to how societies understood the roots of criminal behavior. We also bring to the fore a number of specific factors that facilitate or hinder psychological adjustment to prison life. In addition, we briefly describe some

¹ Doctorandă, cadru didactic asociat, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației și Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: urzica_andreea@yahoo.com .

² Doctor în psihologie, cadru didactic asociat, Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: andreea.aiftincai@yahoo.com .

interventions whose main purpose is to reduce criminal recidivism. Last but not least, we discuss the role of psychologists in setting up effective prisons.

Keywords: effective prison, reducing criminal recidivism, rehabilitation, psychological interventions, correctional setting.

1. Ce este închisoarea eficientă?

1.1. Definirea și funcțiile închisorii eficiente

Dezideratul închisorii eficiente NU se referă la ideea de a crea un mediu în care deținuții să se obișnuiască cu încarcerarea, astfel încât (eventual) să considere că aceasta este un loc în care le este convenabil să trăiască sau să devină un spațiu în care să se întoarcă în mod repetat, recidivând.

În schimb, idealul de a avea închisori eficiente vizează îndeplinirea optimă, simultană a funcțiilor pentru care acest cadru (carceral) este creat.

Pe de o parte, încarcerarea reprezintă pedeapsa aplicată pentru încălcarea legii (penale) și se transpune în plan concret în privarea de libertate a persoanei care a săvârșit o anumită infracțiune. Putem spune (într-un sens larg, extra juridic) că pentru a penaliza încălcarea normei legale (edictată printr-o dispoziție juridică aferentă dreptului penal) societatea poate retrage temporar individului vinovat dreptul de a fi liber. Alături de pedeapsă mai apare necesitatea de a fixa cadre optime pentru siguranța socială, prin retragerea temporară din societate a indivizilor care prezintă un anumit grad de risc.

Pe de altă parte, încarcerarea asigură/ar trebui să asigure o ocazie optimă pentru reabilitare, concretizată prin pregătirea (prezentă) pentru adaptare pro-socială (viitoare) a individului, după ispășirea pedepsei.

Literatura de specialitate a domeniului³ amintește faptul că funcțiile închisorii au legătură cu perspectivele majore asupra pedepsei și mediului corecțional/carceral. Astfel, se formează o viziune multidimensională de înțelegere a acestei realități specifice. Aceasta include:

- *Funcția retributivă:* pune în evidență ideea că scopul închisorii este pedepsirea / sancționarea (*deliver of punishment*).

- *Funcția utilitară:* aduce în prim plan premisa că închisoarea este parte a procesului care produce schimbarea necesară pentru a reduce probabilitatea recidivei (*reducing re-offending*).

- *Funcția umanitaristă:* subliniază faptul că închisoarea este parte a procesului de reabilitare, cu atât mai mult cu cât o mare parte dintre deținuți au fost la rândul lor afectați de privațiuni și victimizare.

- *Funcția restaurativă:* urmărește felul în care se poate realiza repararea nedreptăților produse asupra victimelor infracțiunilor, pentru ca acestea să se adapteze optim la statutul lor de supraviețuitori ai evenimentelor traumatiche. De

³ D. Howitt, *Introduction to forensic and criminal psychology*, 6th edition, Harlow Pearson, 2018, p. 513.

asemenea, se urmărește o intervenție asupra cauzelor, insistându-se pe ideea ca persoana care a comis infracțiunea să reflecteze asupra faptei și să își asume responsabilitatea pentru aceasta. Nu în ultimul rând, funcția restaurativă gravitează în jurul unor principii generale⁴ susținute de disponibilitatea de reconciliere și mediere din partea celor implicați.

1.2. Închisoarea eficientă și practicile centrate pe funcția restaurativă

Dacă luăm în considerare ideea conform căreia practicile construite pe baza principiilor justiției restaurative ar avea un impact pozitiv și semnificativ în atingerea obiectivului creării închisorilor eficiente, se justifică prezentarea unor aspecte suplimentare.

Așadar, aducem în centrul discuției reprezentarea pe care Institutul Internațional pentru Practici Restaurative (IIRP – *International Institute for Restorative Practices*) o are despre tipuri de intervenții în funcție de măsura în care acestea includ particularitățile justiției restaurative⁵.

Pentru o înțelegere mai exactă a încadrării practicilor pe baza scopului și a gradului de justiție restaurativă implicat, alegem expunerea tabelară a ideilor, după cum urmează:

Tabelul 1. Organizarea practicilor și intervențiilor în funcție de scop și de gradul de justiție restaurativă implicat⁶

SCOP Grad al JUSTIȚIEI RESTAURATIVE	Grad PARȚIAL RESTAURATIV	Grad ÎNALT RESTAURATIV	Grad COMPLET RESTAURATIV
Repararea prejudiciului adus victimei	Servicii dedicate victimelor; Compensații.	Grupuri de suport comunitar pentru victime;	Conferințe/Întâlniri comunitare
Asumarea responsabilității din partea persoanei condamnate	Servicii în/pentru comunitate; Pregătire pentru înțelegerea victimelor și a implicațiilor victimizării;	Mediere victimă-infractor; Recuperarea prejudiciului; Repararea prejudiciului; Conferințe;	Conferințe/Întâlniri ale grupurilor familiale Intervenții centrate pe reducerea/neutralizarea efectelor nocive asociate victimizării;

⁴ Pentru mai multe detalii despre principiile generale care descriu funcția restaurativă a justiției (și în manieră indirectă a închisorii) se recomandă consultarea informațiilor puse la dispoziție de Consiliul pentru Justiție Restaurativă (Restorative Justice Council) la adresa <https://restorativejustice.org.uk/what-restorative-justice>, (site accesat la data de 24 septembrie 2024)

⁵ P. McCold, B. Wachtel, *Community is not a place: a new look at community justice initiatives*, A Restorative Justice Reader: Texts, Sources, Context, Willan Publishing, UK, 2003, pp. 294-302.

⁶ Tabel realizat de autoarele acestui material.

SCOP Grad al JUSTIȚIEI RESTAURATIVE	Grad PARȚIAL RESTAURATIV	Grad ÎNALT RESTAURATIV	Grad COMPLET RESTAURATIV
	Comisii pentru evaluarea schimbării comportamentale; Grupuri de ajutor pentru adaptare.	Disciplină pozitivă; Comunități terapeutice.	Întâlniri centrate pe mediere și reconciliere.
Construirea comunităților axate pe îngrijire, mediere și reconciliere	Servicii dedicate familiei victimei; Servicii dedicate familiei infractorului; Asistență socială pentru victime/ infractor cu includerea suportului familial		

2. Perspective asupra închisorii eficiente în funcție de cauzele presupuse ale infraționalității

2.1. Explicații ale infracțiunii și strategii de intervenție în cadrul închisorii eficiente

În această secțiune vom prezenta modalitatea în care, literatura de specialitate⁷ sistematizează diverse abordări ale închisorii (posibil) eficiente. Mai exact, analiza autorilor are rolul de a sublinia cum felul în care oamenii percep sursa infracțiunii modelează și schimbă (inclusiv) setul strategiilor de intervenție în cadrul închisorii eficiente. Ca atare, prin tabelul următor trecem în revistă sugestiile autorilor, adăugând explicații necesare

Tabelul 2. Corespondența între explicațiile asupra surselor infraționalității și modelele de intervenție propuse.

MODEL AL CRIMINOGENEZEI (explicații asupra infracțiunilor)	MODEL DE INTERVENȚIE – tratarea problemelor în închisori
Insuficiența descurajare a infraționalității (recompensele asociate criminalității sunt mai mari decât costurile pedepsei).	Închisori, regim corecțional dur – pentru a descuraja repetarea încălcării legii.
Traumele emoționale profunde se transpun în comportamente infracționale.	Consiliere centrată pe client (deținut).
Deficite educaționale – împiedică persoana să obțină abilitățile necesare pentru a accesa ceea ce își dorește, în maniere non-infracționale.	Programe educaționale (chiar de alfabetizare), pregătire, formare de abilități practice.

⁷ S. Redondo, J. Sanchez-Meca, V. Garrido, *Crime Treatment in Europe: A Review of Outcome Studies*, 2002, pp. 113–141, [Online] la <https://doi.org/10.1002/9780470713464.ch4>, accesat la data de 18 iunie 2024.

MODEL AL CRIMINOGENEZEI (explicații asupra infracțiunilor)	MODEL DE INTERVENȚIE – tratarea problemelor în închisori
Conduitele infracționale sunt învățate în anumite circumstanțe.	Crearea unui mediu care recompensează tangibil / concret comportamentele pro-sociale, pentru a schimba și optimiza standardele de comportament.
Absența abilităților sociale- infracționalitatea apare când unii nu interacționează adecvat în contexte sociale.	Implementarea intervențiilor cognitiv comportamentale – sesiuni individuale și de grup – pentru descoperirea sau dezvoltarea abilităților cognitive și interpersonale (rezolvare de probleme, gestionarea conflictelor, destructurarea schemelor de gândire ineficiente).
Deficite la nivelul echilibrului socio-instituțional persoane care se dezvoltă, încă de timpuriu, în medii instituționalizate gestionate ineficient și în care violența pare singura modalitate de rezolvare a problemelor. În viața adultă, aceste deprinderi nepotrivite creează cadrul propice pentru comiterea de infracțiuni.	Crearea unor medii instituționale mai sănătoase, fără a încuraja controlul rigid și sancțiunile severe. Construirea unui climat instituțional în care deținuții să primească sarcini de care să fie responsabili și să aibă oportunitatea de a discuta problemele cu care se confruntă.
Etichetarea indivizilor (drept infractori) conduce la accentuarea dificultăților de adaptare eficientă în contexte normale, favorizând apariția comportamentelor deviante și infracționale.	A deturna tinerii (infractori, delincvenți juvenili) de la parcursul infracțional prin intermediul serviciilor de probațiune, mediere, reabilitare, supervizare comunitară.

După cum se observă, sistematizarea⁸ prezentată în tabel aduce în prim plan complexitatea manierelor de a înțelege posibilele cauze ale comportamentelor infracționale. De asemenea, autorii atrag atenția asupra felului în care viziunile diferite asupra infracționalității influențează identificarea soluțiilor diverse pentru această problemă, soluții transpuse în modele de intervenție posibil eficiente.

2.2. *Good Lives Model* („Modelul Vieții Bune”)⁹ în practică¹⁰

În deceniul trecut, *Good Lives Model (GLM)* („Modelul Vieții Bune”), elaborat de specialiști pentru a răspunde cerinței de reabilitare a agresorilor¹¹, a căpătat semnificație și popularitate, fiind considerat un cadru util pentru readaptarea persoanelor din închisorii. Deși *Good Lives Model* a apărut recent, modelul a fost utilizat pentru a genera o abordare structurată bazată pe punctele forte ale managementului de caz. Unii autori au discutat utilitatea unei astfel de paradigme

⁸ Tabelul a preluat ideile principale ale autorilor care au propus sistematizarea și a fost tradus și adaptat de autoarele acestui material, adăugându-se unele explicații, cu scopul de a clarifica legăturile dintre modelele criminogenezei și modelele de intervenție.

⁹ *Good Lives Model* = “Modelul Vieții Bune” (traducerea termenului este una aproximativă, realizată liber de către autoarele prezentului articol).

¹⁰ M. Purvis, T. Ward, G. Willis, *The Good Lives Model in Practice: Offence Pathways and Case Management*, European Journal of Probation, vol. 3, no 2, 2011, pp. 4–28, [Online] la <https://doi.org/10.1177/206622031100300202>, accesat la data de 18 iunie 2024.

¹¹ T. Ward, T., S. Maruna *Rehabilitation: beyond the risk paradigm, Key ideas in criminology*, Routledge, London, New York, 2007.

de intervenție centrate pe identificarea valorilor personale, mai ales în rândul populației carcerale tinere¹².

Paradigma *Good Lives Model* furnizează un model sistematic, comprehensiv construit, astfel încât să unifice toate aspectele unui plan de intervenție personalizat valid, critic și ecologic (adaptat realității concrete).

Good Lives Model propune o alternativă la modelul *Risk-Need-Responsivity* („Risc-Nevoi-Răspuns”) ¹³.

Abordarea *Risk-Need-Responsivity* (RNR)¹⁴ se axează pe gestionarea riscului având drept bază o serie de principii terapeutice. *Riscul* are în vedere identificarea factorilor statici și uneori dinamici care predispun la apariția unui comportament infracțional sau la recidivă. *Nevoile (criminogene)* se referă la acele elemente care pot fi surse ale comportamentelor infracționale. *Răspunsul* se referă la maniera în care individul alege să acționeze pentru a-și îndeplini scopurile. În acest context, se insistă pe potrivirea intervențiilor de reabilitare cu particularitățile agresorului/deținutului (Ex: motivație, stil de învățare, identitate culturală etc.).

Paradigma *Risk-Need-Responsivity* (RNR) propune o viziune destul de îngustă, axată pe prevenirea riscului pentru ceilalți, pe garantarea siguranței publice și mai puțin pe resurse, valori, capacități, virtuți, stare de bine, scopuri și obiective ale individului (aflat în ipostaza de deținut/ fost deținut). Cu alte cuvinte, în timp ce abordarea *Risk-Need-Responsivity* (RNR) are în vedere managementul riscului, paradigma *Good Lives Model* urmărește motivația, valorificarea resurselor psihologice individuale, orientarea spre scop și o viață cu sens¹⁵.

Explicit, *Good Lives Model* are drept fundament valorificarea calităților pentru a ajunge la realizarea obiectivelor în moduri prosociale. Ca atare, fiecare persoană încearcă să realizeze o serie de scopuri, unii fac acest lucru într-o manieră pozitivă, respectând standarde legale și morale, iar alții apelează la căi ilegale, infracționale. Astfel, conform acestei accepțiuni, infractorilor le lipsesc sau le sunt insuficient dezvoltate resursele interne și externe pentru a-și satisface nevoile și a-și îndeplini obiectivele în moduri adaptative. În acest context, comportamentul criminal/infracțional reprezintă o modalitate dezadaptativă de a satisface scopurile existenței. Astfel, infractorii (dar și indivizii în general) trebuie să capete abilități și resurse pentru a deveni autonomi, astfel încât să poată stabili și implementa planurile de viață.¹⁶

Modelul propune o abordare bazată pe identificarea, dezvoltarea și valorificarea unor virtuți și calități, ale unor aspecte pozitive caracteristice fiecărui

¹² C.-A. Fortune, *The Good Lives Model: A strength-based approach for youth offenders*, Aggression and Violent Behavior, vol. 38, 2018, pp. 21–30, [Online] la <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.11.003>, accesat la data de 18 iunie 2024.

¹³ *Risk-Need-Responsivity* = “Modelul Risc-Nevoi-Răspuns” (traducerea termenului este una aproximativă, realizată liber de către autoarele prezentului articol).

¹⁴ D. A. Andrews, J. Bonta, *The psychology of criminal conduct*, 5th edition, Lexis Nexis/Anderson Pub, Albany, N.Y, 2010.

¹⁵ M. Purvis et al., *op.cit.*

¹⁶ *Ibidem.*

individ în parte, denumite generic „resurse personale principale”. Astfel, resursele vizează ansamblul de stări, atitudini personale și experiențe asociate cu mai multe aspecte ale vieții.

Pe acest fond apar următoarele 11 categorii de domenii în care orice persoană încarcerată caută sensul existenței și moduri prosoziale de a realiza obiective de viitor, ca principale resorturi pe parcursul reabilitării:¹⁷ a). *Viață echilibrată/sănătoasă*; b). *Cunoaștere*; c). *Timp liber / Pasiuni*; d). *Autonomie*; e). *Pace interioară*; f). *Profesie / Loc de muncă*; g). *Relaționare*; h). *Comunitate*; i). *Spiritualitate*; j). *Creativitate*; k). *Plăcere*.

Autorii și promotorii¹⁸ modelului mai susțin că, pentru a putea elabora intervenții adaptate, este necesară investigarea prealabilă a următoarelor elemente:

- *Experiența individului în diverse etape de dezvoltare*;
- *Modul de viață al persoanei în perioada apropiată de dinaintea comiterii infracțiunii*;
- *Identificarea cailor (directe sau indirecte) care au condus la comiterea infracțiunii*;
- *Explorarea planului de viață al persoanei în cauză*. Planul vieții se referă la pașii spre realizarea unui scop viitor. Acest plan poate fi implicit sau explicit.

Apoi, pentru a implementa intervenții bazate pe paradigma *Good Lives Model* sunt luate în calcul elemente precum¹⁹: normele terapeutice; necesitatea și procesele de restructurare cognitivă; identificarea elementelor care contribuie la declanșarea comportamentului deviant/infracțional; pregătirea indivizilor pentru a deveni empatici, pentru a avea capacitatea de echilibrare afectivă și adaptare socială și pentru a dezvolta mecanismele și abilitățile personale necesare pentru prevenirea recăderii /recidivei.

Prin natura sa, paradigma ar permite psihologilor să îi ajute pe cei care fac parte din populația corecțională să se reabiliteze, prin intermediul valorificării propriilor calități pozitive, miza finală a intervenției fiind ca, în viitor, aceștia să realizeze ceea ce își doresc prin mijloace adaptative.

În concluzie, se poate afirma faptul că *Good Lives Model* („Modelul Vieții Bune”) are un grad mare de generalitate, poate fi aplicat oricui, indiferent de infracțiunea comisă și în același timp permite individualizarea intervenției pentru fiecare caz în parte. Autorii și susținătorii paradigmei²⁰ rețin o serie de limite referitoare la dificultatea de a pune în practică astfel de programe în absența suportului organizațional/instituțional pentru implementare, în lipsa resurselor materiale și umane ce ar trebui implicate sau în absența asigurării posibilității de formare specializată pentru experții care ar trebui să pună în practică intervențiile axate pe aceste principii.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Nu în ultimul rând, menționăm că există și voci critice²¹, care pun sub semnul întrebării caracterul inovativ al paradigmei *Good Lives Model* și reproșează lipsa unui suport științific consistent pentru susținerea viziunii propuse, comparativ cu abordările deja consacrate în domeniul reabilitării deținuților.

Putem concluziona spunând că abordarea prezentată nu vine să contrazică, ci să completeze alte viziuni referitoare la problematica reabilitării deținuților, având meritul de a sublinia, cel puțin la nivel de principii, importanța intervențiilor centrate pe descoperirea valorilor ca principale resurse de adaptare prosocială.

3. Închisoarea (eficientă) sub forma comunității terapeutice

3.1. Caracteristicile comunităților terapeutice

Modelul comunității terapeutice este configurat după *următoarele principii / caracteristici*²²: evaluare continuă; monitorizare continuă; receptivitate la nevoile deținuților, numiți rezidenți; orientare spre dezvoltarea unor abilități și competențe; dozaj optim de tratament – intervenții (psihologice) particularizate; țintirea factorilor criminogeni cu accent pe identificarea mecanismelor schimbării; implementarea unor intervenții minuțioase; participarea rezidenților la stabilirea normelor comunității terapeutice.

Principiile generale de funcționare a comunităților terapeutice au fost formulate încă din 1960 și revizuite în 2001 de către experți²³. Astfel, cei care au propus și cei care au susținut apoi această modalitate inovativă de încarcerare și-au formulat viziunea pe următoarele repere esențiale:

- *Toate aspectele în luarea deciziilor sunt democratizate și includ implicarea rezidenților (deținuților);*
- *Atmosfera este permisivă pentru unele comportamente care nu ar fi acceptate în închisorile obișnuite;*
- *Viața cotidiană în instituția carcerală seamănă, într-o oarecare măsură, cu viața în comunitate;*
- *Se insistă pe dezvoltarea, evoluția și schimbarea în bine a persoanei, ca parte integrantă a comunității.*

²¹ J. Looman, J. Abracen, *The risk need responsivity model of offender rehabilitation: Is there really a need for a paradigm shift?*, International Journal of Behavioral Consultation and Therapy, vol. 8, 2013, pp. 30-36, [Online] la, <https://doi.org/10.1037/h0100980>, accesat la data de 18 iunie 2024.

²² R. Woodward, *Therapeutic regimes*, Issues in Forensic Psychology, vol. 1, 1999, pp. 39-43.

²³ R. N. Rapoport, *Community as Doctor: New Perspectives on a Therapeutic Community*, Psychology Press, 2001.

3.2. Exemple de succes în aplicarea modelului comunităților terapeutice

3.2.1. Comunitatea terapeutică Grendon – Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord

Comunitatea terapeutică Grendon, din Regatul Unit al Marii Britanii (U.K.), a fost înființată în 1962. Persoanele integrate în această comunitate aveau în istoricul individual antecedente care îi încadrau, pe bună dreptate, în categoria deținuților de mare risc. Pentru a susține această observație, menționăm următorii indicatori:²⁴

- Aveau condamnări multiple pentru fapte grave care impuneau pedepse privative de libertate;
- Jumătate dintre ei avuseseră tentative de suicid;
- Două treimi au fost victime ale abuzului sever;
- Jumătate dintre ei au fost consumatori de opioide/canabis înainte de integrarea în comunitatea terapeutică;
- Aveau prevalență mare a tulburărilor de personalitate;
- Erau considerați periculoși și deficienți („*damaged, disturbed and dangerous*”).

Modelul comunității terapeutice Grendon se bazează pe crearea unui cadru/unei culturi terapeutice care să permită interacțiunea dinamică - între diverse tipuri de activități precum: muncă; educație; activități de timp liber; terapii complementare; terapii de grup; *feedback* din partea rezidenților (deținuților); *feedback* din partea personalului; întâlniri comunitare; revizuirea/ analiza cazurilor; onstruirea parteneriatelor între rezidenți; responsabilitatea și responsabilizarea față de activități și de ceilalți membri ai comunității; monitorizarea abaterilor de la normele comunității.

Eficiența comunității terapeutice Grendon este concretizată în următorii parametri cantitativi:

- Încălcarea normelor închisorii - sub media națională, așa cum a fost raportat în anumite evidențe;²⁵
- Autovătămare – rată anuală 29/1000 comparativ cu 137/1000 media națională, conform datelor evidențiate în literatura de specialitate n anul 2009 și menționate de autorin 2017;²⁶
- Optimizări semnificative la nivelul calității vieții;

²⁴ J. Shine, M. Newton, *Damaged, disturbed and dangerous: A profile of receptions to Grendon therapeutic prison 1995-2000*, A compilation of Grendon research, 2000, pp. 23-25.

²⁵ M. Newton, *Changes in prison offending among residents of a prison-based therapeutic community. Grendon and the emergence of forensic therapeutic communities: Developments in research and practice*, John Wiley & Sons, Ltd, 2010, pp. 281-291.

²⁶ J. Bennett, R. Shuker, *The potential of prison-based democratic therapeutic communities*, IJPH, vol. 13, 2017, pp. 19-24, [Online] la <https://doi.org/10.1108/IJPH-08-2016-0036>, accesat la data de 18 iunie 2024.

- Avantaje economice – fiecare liră investită a rezultat în 2,33 lire economisite, prin diminuarea costurilor asociate cu gestiunea și prevenirea criminalității viitoare. Această analiză cost-eficiență s-a bazat pe informațiile identificate specialiști în anul 2013 și raportate în literatura de specialitate în 2017.²⁷

3.2.2. Programul de tip comunitate terapeutică de la Penitenciarul Jilava (România)

Programul de tip comunitate terapeutică de la Penitenciarul Jilava (România)

– propune un sistem de tratament cu durata de maxim doi ani, într-o structură rezidențială care oferă un mediu sigur și structurat schimbării benefice a deținuților cu antecedente în toxicomanie.

Programul a fost inaugurat în 18 aprilie 2011, iar în 6 luni s-a atins capacitatea maximă, de 24 de locuri. Structura de personal a comunității include 5 specialiști. Informațiile regăsite în surse deschise mai precizează că această comunitate este membră a *European Federation of Therapeutic Communities* (EFTC) din 2014. Statisticile identificate în diverse surse deschise descriu dinamica programului în următorii parametri numerici:²⁸

- număr deținuți evaluați – 514;
- număr deținuți incluși – 238;
- număr absolvenți – 73;
- număr absolvenți care au recidivat infracțional – 8;
- gradul de ocupare – în medie 21;
- durata medie de tratament – 1 an;
- număr recompense acordate – 500;
- număr sancțiuni disciplinare aplicate – 3.

Exemplele de activități derulate în această comunitate terapeutică sunt:

- Crearea și vânzarea de obiecte de artizanat;
- Activități inter-penitenciare;
- Activități cu familia;
- Activități cu rol educativ și de formare de competențe în Centrul de Reintegrare;
- Activități sportive.

Dacă luăm în considerare particularitățile de funcționare specifice comunităților terapeutice și exemplele descrise putem concluziona că un program de acest fel oferă un cadru moral și etic, precum și contextul favorabil dezvoltării personale a deținuților, cu accent pe exemple și modele pozitive, care să producă o schimbare de atitudine.

²⁷ J. Bennett, R. Shuker *et al.*, *op.cit.*

²⁸ Indicatorii menționați au doar titlu de prezentare cu rol de exemplu și captează realitatea existentă în anul 2014. Eventuala modificare a valorilor absolute asociate indicatorilor numerici, cu date mai actuale, nu modifică sensul și semnificația informațiilor expuse, dovedind eficiența programelor de tip comunitate terapeutică.

4. Închisoarea eficientă în contextul unor probleme specifice²⁹

4.1. Adaptarea la mediul penitenciar – testul inițial al închisorii eficiente/ineficiente

Adaptarea la mediul penitenciar a fost abordată în literatura de specialitate prin prisma unor modele teoretice distincte, tulburările de comportament fiind studiate atât în relație cu restricțiile impuse, cât și cu trăsăturile de personalitate ale persoanelor custodiate, fiind analizați inclusiv principalii factori de risc implicați în manifestarea unor comportamente agresive sau a tentativelor și actelor suicidare.³⁰

Astfel, cercetarea în domeniul comportamentului adaptativ sau dezadaptativ al persoanelor private de libertate a inclus inițial două teorii principale în ceea ce privește adaptarea la încarcerare: *Modelul Privării de Libertate*³¹ și *Modelul Importării*³².

4.2. Violența în închisori

În acord cu dovezile existente în literatura de specialitate, violența în închisori apare pe fondul influenței conjugate a două categorii principale de factori de risc. Mai exact:

- *Modelul Deprivării* – a fost menționat la început, în literatura de specialitate³³, în 1958. Abordarea susține că penitenciarul, prin condițiile sale stigmatizante, precare, creează un cadru favorabil pentru dezvoltarea unui „cod al violenței”. Ca atare, deținuții reacționează agresiv din cauza condițiilor opresive impuse și a mediului privativ (nu doar) de libertate.
- *Modelul Importării* a fost elaborat de cercetători³⁴, în 1979. Această viziune aderă la ideea conform căreia închisoarea este un spațiu oarecare, dar care devine un mediu al violenței atunci când deținuții aduc cu ei (importă) conduite indezirabile.

²⁹ Pentru o imagine completă și detaiată a problematicei factorilor de risc specifici care afectează adaptarea la mediul penitenciar, se recomandă consultarea următoarelor surse: 1). A. M. Aiftincăi, V. Enea, *Evaluarea psihologică în context corecțional*, în *Evaluarea psihologică. Manualul psihologului clinician*, Editura Polirom, Iași, 2017, pp. 657–667 și 2). A. M. Aiftincăi, V. Enea, I. Dafinoiu, *Evaluarea riscului de violență*, în: *Evaluarea psihologică. Manualul psihologului clinician*, Editura Polirom, Iași, 2017, pp. 415–425

³⁰ A. M. Aiftincăi, (coord.) T. Constantin, *Resurse psihologice și factori de risc în relația dintre privarea de libertate și adaptarea comportamentală*, 2023 (manuscris teză de doctorat).

³¹ G. M. Sykes, *The pains of imprisonment. The society of captives: A study of a maximum security prison*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1958, pp. 63–78.

³² E. D. Poole, R. M. Regoli, *Race, institutional rule breaking, and disciplinary response: A study of discretionary decision making in prison*, *Law & Society Review*, vol. 14, 1979, p. 931.

³³ G. M. Sykes, *op. cit.*

³⁴ E. D. Poole, R. M. Regoli, *op. cit.*

În contextul prezentei discuții, am putea exprima așteptarea ca închisoarea eficientă să își construiască sau să dispună deja de instrumente cât mai utile pentru a face o distincție clară între *agresivitatea dispozițională* (ca trăsătură de personalitate) și cea *instrumentală* (orientată spre un scop).

Consecințele negative ale agresivității în mediul carceral se remarcă atât prin amploare cât și prin gravitate, iar rapoartele și studiile de specialitate care se referă la tema vizată subliniază atât implicit, cât și explicit, impactul acestor efecte nocive. Un raport apărut relativ recent³⁵, care prin relevanța sa a atras și atenția cercetătorilor din România³⁶) are meritul de a sistematiza o serie de date statistice și concluzii provenite din multiple surse, referitoare la impactul pe care îl are expunerea la violență în mediul carceral. Mai exact, rezultatele converg spre ideea că implicațiile victimizării directe, a violenței indirecte, a traiului permanent într-un mediu amenințător, a riscului interacțiunilor conflictuale cu alți deținuți și cu personalul (ofițeri corecționali) se transpun în traume profunde. Raportul mai menționează că agresivitatea în mediul carceral poate avea efecte pe termen lung, prin creșterea riscului de recidivă, deoarece mediul ostil al închisorii poate forma și normaliza o conduită orientată către încălcarea normelor sociale și legale.³⁷

Violența interpersonală în închisoare reprezintă o problemă cu implicații importante pentru sistemul judiciar și afectează substanțial însăși misiunea instituțiilor corecționale de a contribui la reabilitarea și pregătirea pentru reintegrare viitoare a persoanelor private de libertate.

În acest sens, spațiul carceral dominat de ostilitate și agresivitate permanentizează nevoia pragmatică de retribuție (penalizare pentru abateri, climat conflictual între deținuți și ofițerii/personalul din penitenciar, impunerea unor reguli stricte, nevoia imediată de a implementa programe centrate pe reducerea riscurilor asociate violenței sub toate fațetele sale), aspect confirmat în mai multe studii.³⁸

³⁵ Initiative Prison Policy, *No escape: The trauma of witnessing violence in prison*, 2020, [Online] la <https://www.prisonpolicy.org/blog/2020/12/02/witnessing-prison-violence> (accesat la data de 18 octombrie 2023).

³⁶ A. M. Aiftincăi, T. Constantin, *Agresivitatea instrumentală în mediul penitenciar. O analiză sistematică a literaturii de specialitate*, Psihologia Socială, vol. 2, 2023 107–129 [Online] la <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1241779>, accesat la data de 18 iunie 2024

³⁷ Această secțiune apare într-o manieră similară în A.M. Aiftincăi, T. Constantin, *op. cit.*

³⁸ Pentru mai multe detalii referitoare la implicațiile specific ale fenomenului violenței în închisori se recomandă consultarea următoarelor resurse bibliografice: 1). K. Arbach-Lucioni, M.Martinez-García, A.Andrés-Pueyo, *Risk Factors for Violent Behavior in Prison Inmates: A Cross-Cultural Contribution*, Criminal Justice and Behavior, vol. 39, 2012, pp. 1219–1239, [Online] la <https://doi.org/10.1177/0093854812445875>, accesat la data de 18 iunie 2024; 2). C.-V. Baías, *The Epidemiology of Recurrent Violence and Its Relationship with Sentence Time in the Romanian Juvenile Prison System: A Two-Year Cohort Study*, OJEpi, vol. 12, 2022, pp. 12–30, [Online] la <https://doi.org/10.4236/ojepi.2022.121002>, accesat la data de 18 iunie 2024; 3). Initiative Prison Policy, *op.cit.*; 4).N. Wolff, J. Shi, *Contextualization of*

Această stare de fapt lasă puțin loc eforturilor orientate către funcția de reabilitare asociată închisorii, fapt ce se transpune în dificultatea de a găsi resurse (materiale, de timp, energie) pentru implementarea unor acțiuni, precum: descoperirea și formarea unor competențe funcționale pentru deținuți; dezvoltarea unor competențe interpersonale și prosoziale în vederea adaptării prosoziale la viața cotidiană, după eliberare; identificarea unor soluții pragmatice, individualizate, adaptate, care să faciliteze reintegrarea persoanei după ispășirea pedepsei privative de libertate.³⁹

4.2. Suicidul în închisori

În concordanță cu analiza realizată în 2018⁴⁰, se observă că, în mod paradoxal, în mediul carceral, rata deceselor din cauza unor boli sau ca rezultat al omuciderii este una mai redusă decât în viața obișnuită. În schimb, rata sinuciderilor în închisori este mai ridicată decât în viața obișnuită. Dintre deținuții încarcerați pentru omucidere care decid să se sinucidă, majoritatea comit actul în primele trei zile de la debutul privării de libertate și de aceea există metode privative specifice la începutul detenției. Trendurile identificate arată că *cel mai frecvent se sinucid:*

- Deținuții care au de ispășit sancțiuni penale cu o durată redusă;
- Deținuții care au de ispășit sancțiuni penale cu o durată extinsă. În aceste cazuri, riscul de suicid apare mai ales în prima parte a detenției.
- Persoanele supuse, în mod temporar, unei măsuri privative de libertate, în așteptarea procesului.

Dintre cei încarcerați *pentru omucidere se constată că cel mai frecvent se sinucid:*

- Bărbații care și-au ucis soțiile;
- Femeile care și-au ucis copiii.

Datele mai arată faptul că se utilizează o gamă foarte diversă de metode de sinucidere și că doar 10% dintre cei care decid să se sinucidă în închisoare au un istoric psihiatric.

Cunoscând particularitățile riscului de suicid în mediul penitenciar, admitem necesitatea identificării unor strategii de prevenție utile în vederea diminuării problematicei vizate. Astfel, regăsim în literatura de specialitate, la unii autori⁴¹, următorul set de recomandări:

- *Reducerea numărului de arestări preventive atunci când nu există argumente clare că persoana ar trebui privată de libertate în mod temporar;*
- *Reducerea arestărilor persoanelor cu afecțiuni psihiatrice;*

Physical and Sexual Assault in Male Prisons: Incidents and Their Aftermath, Journal of Correctional Health Care, vol. 15, 2009, pp. 58–77, [Online] la <https://doi.org/10.1177/1078345808326622>, accesat la data de 18 iunie 2024.

³⁹ Această secțiune apare într-o manieră similară în A.M. Aiftincăi, T. Constantin, *op. cit.*

⁴⁰ D. Howitt, *op. cit.*, pp. 518-520.

⁴¹ G. Towl, *Homicide and suicide: assessing risk in prisons*, The psychologist, vol. 9, 1996, pp. 398-400.

- *A nu asocia consecințe negative cu faptul că un deținut raportează că are gânduri suicidare/ ideăție suicidară;*
- *Existența personalului de specialitate (psihologi) care să ofere asistență deținuturilor care au gânduri suicidare/ ideăție suicidară;*
- *Existența unor evaluări psihologice pertinente în aceste contexte, pentru a diferenția între amenințările demonstrative și intențiile reale de sinucidere.*

Putem afirma că respectarea indicațiilor menționate ar contribui semnificativ la eficientizarea închisorii, prin reducerea probabilității de apariție a acestui risc specific.

5. Închisoarea eficientă – de la „Nimic nu funcționează”, la „Ce funcționează”, „pentru cine” ...și „în ce condiții”?

Pentru a identifica răspunsuri utile la întrebarea *Cum poate exista o închisoare eficientă?* devine relevant să formulăm, mai întâi, o serie de ipoteze cu privire la dilema *De ce este rata recidivismului atât de mare?*

Pornind de la sugestiile oferite în literatura de specialitate⁴² și completând lista cu alte elemente corespunzătoare realității, observăm că printre factorii care mențin ratele semnificative ale recidivismului s-ar număra: lipsa resurselor financiare necesare pentru a pune la punct mecanisme de prevenție a recidivei; deficiențele climatului politic și faptul că societatea nu acordă suficientă atenție problematichilor ce țin de infracționalitate și prevenirea acesteia; metodele de intervenție – psihologică – eficiente în vederea prevenției recidivismului sunt de dată recentă, au fost dezvoltate abia în ultimii ani; o perioadă îndelungată a fost generalizată și a persistat opinia (neverificată) conform căreia „nimic nu funcționează” în prevenirea recidivismului, generând astfel convingerea că intervențiile psiho-sociale sunt ineficiente.

În schimb, evidențele rezultate din analiza eficienței unor intervenții psihologice arată că:

- *Cele mai eficiente, în această direcție, sunt intervențiile educaționale urmate de intervențiile cognitiv-comportamentale (generând o scădere de aproximativ 22% în ceea ce privește recidiva) – diferențe semnificative între cei care au urmat astfel de programe și cei care nu le-au urmat.*⁴³
- *Încarcerarea pe perioade îndelungate nu a avut un impact semnificativ asupra reducerii riscului de recidivă pentru niciuna dintre categoriile de deținuți (bărbați, femei, delincvenți juvenili, persoane din grupuri minoritare).*⁴⁴

⁴² D. Howitt, *op. cit.*, pp. 522-524.

⁴³ S. Redondo, *et al.*, *op. cit.*

⁴⁴ P. Smith, P. Gendreau, C. Goggin, *The effects of prison sentences and intermediate sanctions on recidivism: General effects and individual differences*, Solicitor General Canada Ottawa, 2002.

- „*Work works*” – implicarea celor încarcerați în programe care să le permită să lucreze – metodă cu impact semnificativ, puternic și omogen, în reducerea recidivei și adaptarea prosocială la viața de după ispășirea pedepsei.

Putem astfel considera că închisoarea eficientă își îndeplinește pe deplin misiunea dacă reușește cu succes să facă o trecere transformatoare de la convingerea pesimistă că „Nimic nu funcționează” („*nothing works*”) la disponibilitatea realistă de a vedea „Ce funcționează, pentru cine ...și în ce condiții?” („*What works for whom?*”).

6. În loc de concluzii... Rolul psihologului în configurarea și asigurarea funcționării închisorii eficiente

Dacă luăm în considerare informațiile prezentate în acest material, explicațiile oferite și referirea la diverse surse din literatura de specialitate, admitem faptul că, implicit, am construit un set valid de argumente prin care să justificăm, cât se poate de obiectiv, rolul esențial pe care îl are psihologul în configurarea și asigurarea funcționării închisorii eficiente. De aceea, în finalul prezentului articol, nu facem decât să enumerăm câteva dintre atribuțiile pe care le are psihologul care lucrează în mediul penitenciar:

- *Evaluarea inițială la momentul încarcerării;*
- *Evaluarea individuală a riscurilor specifice pe parcursul încarcerării* (violentă, victimizare, suicid, depresie, anxietate, tulburări de personalitate, afecțiuni psihice etc.);
- *Proiectarea și implementarea de intervenții individuale sau de grup pentru formarea unor abilități interpersonale* (Ex: comunicare, rezolvarea conflictelor), *și/sau pentru reducerea unor factori de risc* (Ex: agresivitatea);
- *Participarea, cu rol consultativ, la unele decizii pe parcursul diverselor etape ale executării sancțiunii privative de libertate* De exemplu, evaluarea psihologică a deținuților este analizată în Comisia de liberare condiționată care, potrivit legislației române în materie, funcționează în fiecare unitate penitenciară.
- *Evaluarea finală – înaintea eliberării, după ispășirea pedepsei privative de libertate.*

Fără a intra în detalii despre rolul și descrierea sarcinilor lor profesionale, mai menționăm că la consolidarea eforturilor de a avea închisori eficiente mai contribuie și:

- *Psihologii care lucrează în servicii de probațiune;*
- *Psihologii care se ocupă de aspecte ale închisorii ca organizație/ instituție – personal, dinamici de grup, proiectarea de intervenții la nivel micro-sistemic și macro-sistemic.*

Aceste considerații au principalul scop de a surprinde multiplele dimensiuni utile ale psihologiei aplicate în mediul carceral, având drept finalitate eficientizarea sistemului sub toate aspectele sale.⁴⁵

Referințe

- Aiftincăi, A. M., Constantin, T., *Agresivitatea instrumentală în mediul penitenciar. O analiză sistematică a literaturii de specialitate*, Psihologia Socială, vol. 2, 2023 107–129, [Online].
- Aiftincăi, A. M., (coord.) Constantin, T., *Resurse psihologice și factori de risc în relația dintre privarea de libertate și adaptarea comportamentală*, 2023 (Teză de doctorat).
- Aiftincăi, A. M., Enea, V., *Evaluarea psihologică în context corecțional*, în *Evaluarea psihologică. Manualul psihologului clinician*, Editura Polirom, Iași, 2017, pp. 657–667.
- Aiftincăi, A. M., Enea, V., Dafinoiu, I., *Evaluarea riscului de violență*, în: *Evaluarea psihologică. Manualul psihologului clinician*, Editura Polirom, Iasi, 2017, pp. 415–425.
- Andrews, D.A., Bonta, J., *The psychology of criminal conduct*, 5th edition, Lexis Nexis/Anderson Pub, Albany, N.Y, 2010.
- Arbach-Lucioni, K., Martinez-García, M., Andrés-Pueyo, A., *Risk Factors for Violent Behavior in Prison Inmates: A Cross-Cultural Contribution*, Criminal Justice and Behavior, vol. 39, 2012, pp. 1219–1239, <https://doi.org/10.1177/0093854812445875> [Online].
- Baias, C.-V., *The Epidemiology of Recurrent Violence and Its Relationship with Sentence Time in the Romanian Juvenile Prison System: A Two-Year Cohort Study*, OJEpi, vol. 12, 2022, pp. 12–30, <https://doi.org/10.4236/ojepi.2022.121002> [Online].
- Bennett, J., Shuker, R., *The potential of prison-based democratic therapeutic communities*, IJPH, vol. 13, 2017, pp. 19–24, <https://doi.org/10.1108/IJPH-08-2016-0036> [Online].
- Fortune, C.-A., *The Good Lives Model: A strength-based approach for youth offenders*, Aggression and Violent Behavior, vol. 38, 2018, pp. 21–30, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.11.003> [Online].
- Howitt, D., *Introduction to forensic and criminal psychology*, 6th edition, Harlow Pearson, 2018.
- Initiative Prison Policy, *No escape: The trauma of witnessing violence in prison*, 2020.
- Looman, J., Abracen, J., *The risk need responsivity model of offender rehabilitation: Is there really a need for a paradigm shift?*, International Journal of Behavioral Consultation and Therapy, vol. 8, 2013, pp. 30–36, <https://doi.org/10.1037/h0100980> [Online].
- McCold, P., Wachtel, B., *Community is not a place: a new look at community justice initiatives*, A Restorative Justice Reader: Texts, Sources, Context, Willan Publishing, UK, 2003, pp. 294–302.
- Newton, M., *Changes in prison offending among residents of a prison-based therapeutic community. Grendon and the emergence of forensic therapeutic communities: Developments in research and practice*, 2010, pp. 281–291.
- Poole, E. D., Regoli, R. M., *Race, institutional rule breaking, and disciplinary response: A study of discretionary decision making in prison*, Law & Society Review, vol. 14, 1979, p. 931.
- Purvis, M., Ward, T., Willis, G., *The Good Lives Model in Practice: Offence Pathways and Case Management*, European Journal of Probation, vol. 3, no 2, 2011, pp. 4–28. <https://doi.org/10.1177/206622031100300202> [Online].

⁴⁵ Secțiunile referitoare la problematica închisorii eficiente au mai fost transpuse parțial în materiale tip suport de curs și seminar pentru disciplina psihologie judiciară, materiale nepublicate, utilizate în activitatea didactică începând cu anul universitar 2023-2024, la Facultatea de Drept și Facultatea de Psihologie, de către autoarele acestui articol.

- Rapoport, R. N., *Community as Doctor: New Perspectives on a Therapeutic Community*, Psychology Press, 2001.
- Redondo, S., Sanchez-Meca, J., Garrido, V., *Crime Treatment in Europe: A Review of Outcome Studies*, 2002, pp. 113–141, <https://doi.org/10.1002/9780470713464.ch4> [Online].
- Shine, J., & Newton, M., *Damaged, disturbed and dangerous: A profile of receptions to Grendon therapeutic prison 1995–2000*, A compilation of Grendon research, 2000, pp. 23-25.
- Smith, P., Gendreau, P., Goggin, C., *The effects of prison sentences and intermediate sanctions on recidivism: General effects and individual differences*, Solicitor General Canada Ottawa, 2002.
- Sykes, G. M., *The pains of imprisonment. The society of captives: A study of a maximum security prison*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1958, pp. 63-78.
- Towl, G., *Homicide and suicide: assessing risk in prisons*, *The psychologist*, vol. 9, 1996, pp. 398-400.
- Ward, T., Maruna, S., *Rehabilitation: beyond the risk paradigm*, *Key ideas in criminology*, Routledge, London, New York, 2007.
- Wolff, N., Jing Shi, *Contextualization of Physical and Sexual Assault in Male Prisons: Incidents and Their Aftermath*, *Journal of Correctional Health Care*, vol. 15, 2009, pp. 58-77, <https://doi.org/10.1177/1078345808326622> [Online].
- Woodward, R., *Therapeutic regimes*, *Issues in Forensic Psychology*, vol. 1, 1999, pp. 39-43.